

WONDERSTOF EN SLUIPMOORDENAAR. DE PERCEPTIE VAN HET ASBESTGEVAAR ALS SPIEGEL VAN DE TIJD 1930-1990

J.H.M. JANSSEN*

In het vaktijdschrift *Bodem* van oktober 2002 gaven enkele specialisten hun mening over de gevaren van asbest in de bodem. De verkondigde opinies benadrukten de rol van de geïnterviewden binnen de maatschappelijke discussie. De beleidsmedewerker, bijvoorbeeld, vond asbest in de bodem een probleem zolang er geen eenduidig beleid was ontwikkeld; de gemeenteambtenaar veronderstelde dat het nog wel enige tijd zou duren voordat 'de mensen van de diepgewortelde angstpsychose' bevrijd zouden zijn en een GGD-arts omschreef het probleem op onnavolgbaar relativerende wijze: 'Asbest in de bodem is inderdaad geen probleem als niemand er een probleem van zou maken.'¹

Het hoofdstuk 'asbest in de bodem' is het laatste dat nog gesloten moest worden in een controverse over de risico's van dit mineraal. De discussie zag in Nederland in de jaren dertig van de vorige eeuw het licht, kabbelde decennialang traag in onzichtbare specialistenfora voort en barstte in het laatste kwart van de vorige eeuw in alle hevigheid los als een belangwekkend maatschappelijk thema dat de gemoederen soms hoog wist op te zwepen. Een van de overheersende kenmerken van deze discussie was het gegeven dat de overheid uiteindelijk niet in staat was het door haar geëntameerde beleid maatschappelijk aanvaard te krijgen. Dit traditionele overheidsdenken vindt een uitstekende illustratie in de aan minister Winsemius toegeschreven milieubeleidscyclus: een geconstateerd milieuprobleem wordt door de overheid aan specialisten voorgelegd, die vervolgens met de formulering van normen en technieken de methode en instrumenten aangeven om de problemen tot beheersbare omvang terug te brengen.²

De regelgeving die in de 20ste eeuw met betrekking tot asbest werd ontworpen, draagt in grote lijnen deze kenmerken. Ze toont ons een overzichtelijk pad dat langs specialistenstudies, grenswaarden, meetinstrumenten, laboratoria, stofmaskers en handhavingsregels de weg moest effenen naar een risicoloos asbestgebruik. Maar alle regelgeving bleek uiteindelijk niet bestand te zijn tegen de maatschappelijke druk. Het conventionele technocratisch-instrumentele denken, dat het overheidsbeleid bepaalde, miste de aansluiting met de maatschappelijk gegroeide werkelijkheid en de angst voor asbest woog uiteindelijk zwaarder dan het vertrouwen in overheidsregels. Daarmee lijkt de 'asbestcontroverse' model te kunnen staan voor de beruchte kloof die is ontstaan tussen de beleving van maatschappelijke risico's bij overheid enerzijds en burgers anderzijds.

In de sociologie zijn er diverse metaforen bedacht om de maatschappelijke constructie en perceptie van risico's te interpreteren; bijvoorbeeld als vormen van theater, als resul-

* historicus / adviseur werkzaam bij het Ingenieursbureau Milieu en Ruimtelijke Ontwikkeling van de Dienst Gemeentewerken Rotterdam. e-mailadres: jhm.janssen@gw.rotterdam.nl.

1 *Bodem* 12 (2002) 171-174.

2 Voor het eerst gepresenteerd als de beleidscyclus van Winsemius in het (eerste) Nationaal Milieubeleidsplan (1989).

taten van de versterking van sociale alarmsignalen of als de ontmoeting van sociale opposanten in een denkbeeldige arena.³ Al deze (monocausale) verklaringen zijn mijns inziens te beperkt van visie om een ingrijpende wending in het denken over risico's, zoals in het geval van het gebruik van asbest, te verklaren. Een positieve uitzondering vormen de denkbeelden van Ulrich Beck, zoals deze gestalte hebben gekregen in enkele geschriften over de zogenaamde 'Risicomaatschappij'. In zijn visie, die juist een paradigmaomslag in het denken over risico's wil beschrijven, hebben industrialisatie en welvaartstoename tot een veelheid aan onbedoelde neveneffecten geleid. Deze neveneffecten worden manifest als alomtegenwoordige en in potentie catastrofale ecologische en gezondheidsrisico's. Te denken valt daarbij aan mondiale vervuiling van lucht en water, radioactieve contaminatie of klimaatverandering als het gevolg van de verbranding van fossiele brandstoffen. De traditionele beleidsinstrumenten van de overheid, die vrijwel uitsluitend zijn gericht op de productie en verdeling van welvaart, schieten te kort in het formuleren van een maatschappelijk aanvaardbaar antwoord op deze risico's. De bewustwording van de blootstelling aan deze alomtegenwoordige en onbeheersbare risico's, tezamen met het onvermogen van de overheid om de veiligheid van burgers te waarborgen, leidt tot een maatschappelijk 'trauma' of, in de termen van Beck, een 'antropologische shock'.⁴

Op het eerste gezicht vormt het gevaar verbonden aan de toepassing van asbest een uitstekende kandidaat om in het rijtje van de onbeheersbare neveneffecten van de industrialisatie opgenomen te worden, zoals die de pijlers zijn gaan vormen van Becks betoog. De stof had zich, als een carcinogene tijdbom, in alle hoeken en gaten van het dagelijkse leven verborgen: in de lucht, het water, de bodem als ook in de woningen, de huishoudelijke apparaten en nog enkele duizenden toepassingen meer. De bewustwording van dit feit moest wel tot maatschappelijke onrust en protest leiden. Het aanhoudende geploeter van de overheid met norm- en regelgeving was bovendien een teken dat het asbestprobleem onbeheersbaar was geworden, zowel milieutechnisch als sociaal.

Toch zijn bij deze visie kanttekeningen te plaatsen. De beleving van de gevaren van asbest bleef zeer subjectief. Er was nooit volledige overeenstemming over de risico's. Zelfs onder de meest bedreigde risicogroepen, de arbeiders in de asbestverwerkende industrie en de scheepsbouw, waren er tot aan het einde van de discussie verklaarde voorstanders van het gebruik van asbest. De scheidslijn tussen voor- en tegenstanders

³ Een goed overzicht is te lezen in: S. Krimsky, *Social theories of risk* (Westport 1992).

Een aparte vermelding verdient de geruchtmakende visie van M. Douglas en A.B. Wildavsky. Met hun studie *Risk and culture. An essay on the selection of technical and environmental dangers* (Berkeley enz. 1983) zoeken deze antropologen de verklaring voor de perceptie van milieurisico's in sociaal-culturele krachtvelden. Het onderscheid dat wordt gemaakt tussen bedreigende en verwaarloosbare risico's reflecteert heersende sociaal-culturele waardepatronen. Douglas en Wildavsky betogen dat moderne westerse milieubewegingen een sterke verwantschap vertonen met religieuze sekten: de sociale noodzaak tot identiteitsvorming en groepsbinding eist een duidelijk vijandbeeld. Grote hiërarchische organisaties, zoals overheden en multinationals en het door hen in de wereld gezette of stilzwijgend gelegitimeerde kwaad (kankerverwekkende stoffen, radioactieve straling, broeikasgassen) vormen een ideale vijand; het negatieve spiegelbeeld waaraan de eigen groep zich kan meten. De asbestdiscussie van de jaren zeventig van de vorige eeuw vertoonde inderdaad soms kenmerken van een starre stellingenoorlog, waarbij argumenten ondergeschikt werden gemaakt aan vooroordelen. Een verklaring in de zin van Douglas en Wildavsky houdt echter te weinig rekening met het gegeven dat de asbesttegenstanders (de sekte) op een gegeven moment de meerderheid vormden en de asbestvoorstanders, getalsmatig en psychologisch, tot een sekte waren geworden.

⁴ U. Beck, *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne* (Frankfurt 1986). Idem, *Politik in der Risikogesellschaft* (Frankfurt 1991).

Toen asbest nog een weldaad was. De titelpagina uit: A.L. Summers, *Asbestos and the asbestos industry. The world's most wonderful mineral* (Londen 1919).

ASBESTOS IN ALL ITS USES

van asbestgebruik bleek uiteindelijk meer door sociaal-politieke factoren dan door wetenschappelijk-statistische bepaald te worden. Deze constatering vraagt er om ook de rol van andere betrokkenen, zoals actiegroepen, lobbyisten, vakbonden, bedrijven en de media nader te bekijken en op zoek te gaan naar de mogelijke rol die asbest speelde binnen grotere maatschappelijke vraagstukken. Er zijn ten behoeve van dit onderzoek dan ook bronnen geraadpleegd die meer licht kunnen werpen op de argumenten, meningen en agenda's van deze groepen.

In dit artikel wordt een poging ondernomen om aan de hand van de asbestdiscussie het ontstaan van de kloof tussen burgers en overheid te reconstrueren. Daarbij worden de gedaantewisselingen van de perceptie van asbestrisico's beschreven en in relatie gebracht met maatschappelijke (sociaal-culturele) ontwikkelingen. De tijd die dit artikel omspannt is onderverdeeld in een drietal perioden van elk twee decennia. Deze periodisering heeft, zoals elke periodisering, iets arbitrairs, maar tegelijkertijd toch ook iets beargumenteerd. Het arbitraire zit hem in de afronding in mooie decennia. Het beredeneerde kan men, hoop ik, in de tekst zelf vinden.

1930-1950: Asbestgevaar in tijden van crises: de mindere van vele kwaden

Tussen 1931, het jaar waarin de eerste aan asbest gerelateerde beroepsziekte binnen Nederland werd beschreven, en 1951, het jaar waarin asbestose door benoeming in de Silicosewet uiteindelijk als beroepsziekte werd erkend, vond in de Nederlandse vak-

literatuur een beperkt vertoog plaats over de gevaren van asbest voor de gezondheid. Het 'asbestvraagstuk' was daarmee in Nederland, in vergelijking met het buitenland, vrij laat onder de aandacht gekomen. De studies in de vakliteratuur leidden, eveneens tegen de achtergrond van de ontwikkelingen in het buitenland, al even traag tot maatregelen ter bescherming tegen asbeststof.

Ter vergelijking: de gezondheidsrisico's, verbonden aan het gebruik van asbest in de textielindustrie waren al rond 1897 beschreven door de Duitse arts Netolitsky,⁵ terwijl de eerste Röntgenfoto's van de destructieve inwerking van asbestvezels op het longweefsel in 1899 door de Londense arts Murray aan de medische vakwereld waren voorgelegd. De term 'asbestose' als aanduiding en erkenning van een afzonderlijke vorm van stoflongen werd in de jaren twintig van de 20^e eeuw door Britse pathologen geïntroduceerd. Onderzoekingen leidden in Groot Brittannië in 1931 tot de afkondiging van de Asbestos Industry Regulations Act die een opsomming bevatte van 300 asbestverwerkende bedrijven waar extra maatregelen tegen asbeststof verplicht werden gesteld. Bovendien werd in de Regulations Act asbestose als een compenseerbare beroepsziekte erkend.⁶

Er zijn verschillende redenen te noemen waarom deze ontwikkelingen aanvankelijk grotendeels aan Nederland voorbijgingen. In de eerste plaats was, in tegenstelling tot het buitenland, het gebruik van asbest in Nederland in de jaren dertig nog vrij beperkt. In de periode 1930 tot 1940 bedroeg de gemiddelde jaarlijkse invoer van asbest of asbestproducten ongeveer 3000 ton. In de jaren vijftig was dat het vijfvoudige.⁷ Vóór 1940 waren er slechts een handvol asbestverwerkende bedrijven in Amsterdam, Schiedam, Harderwijk en Goor.⁸ Gezien de lange latentietijd van aan asbest gerelateerde ziekten zou de eerste golf van slachtoffers uit deze bedrijven pas in de jaren vijftig te verwachten zijn.

Daarmee is ook de volgende oorzaak voor de geringe aandacht die onder artsen en arbeiders aan asbest werd besteed duidelijk geworden: het aantal gevallen van asbestose was klein. Tussen 1931 en 1951 werd in de verslagen van de Arbeidsinspectie slechts zeven-tien keer melding gemaakt van een asbestgerelateerde ziekte. Het probleem viel daarmee in het niet naast de talloze vermeldingen van stoflongen in houtbewerkingsbedrijven, steenhouwerijen, kunstmesthandels en zandstraalbedrijven, de loodvergiftigingen in de verfindustrie en bij de lettergieterijen, de vele vormen van bakkerseceem en tuberculose die werden geteld en de nieuwe mysterieuze ziekten die hoorden bij de stormachtige introductie van de synthetische organochloorverbindingen.⁹ Vanwege deze concurrentie kreeg asbest niet de kans om tot een serieuze bedreiging en een maatschappelijk thema uit te groeien.

Dit had tot gevolg dat de discussie over de gevaren van asbest beperkt bleef tot een heel klein forum. Het waren vrijwel uitsluitend sociaal geneeskundigen van de Arbeids-

5 Gegevens ontleend aan P. Schwuste, 'De ontdekking van asbestose', *Wetenschap en Samenleving* (1984 nr 6) 15.

6 S. Chissick, 'Attitudes to asbestos', in L. Michaels ed., *Asbestos, I, Properties, applications and hazards* (New York 1979) en Schwuste (n. 5), 'De ontdekking van asbestose'.

7 H. Heerings, *Asbest tot in de vezels van de samenleving. Onderzoek in opdracht van Greenpeace Nederland* (Amersfoort, september 1999) 8.

8 Consortium Tauw, ReGister, Gemeentewerken Rotterdam, *Asbest in landsdekkend beeld 2005: vaststellen systematiek* (Utrecht, augustus 2003). Onderzoek in opdracht van het Coördinerend Overleg Landsdekkend beeld 2005 (ministerie van VROM, Provincies en grote steden) naar de omvang van de bodemproblematiek veroorzaakt door asbest.

9 Zie de jaarverslagen van de Arbeidsinspectie, het *Centraal Verslag der Arbeidsinspectie in het koninkrijk der Nederlanden* over 1931-1951.

inspectie, gegroepeerd rond het Veiligheidsmuseum en het tijdschrift *De Veiligheid*, die het onderwerp ter sprake brachten. De getroffen zelf: arbeiders, bouwvakkers en isoleerders kwamen vrijwel niet aan het woord, laat staan dat er zich burgers in het betoog mengden. In de periode 1931 tot 1951 verschenen vijftien artikelen in *De Veiligheid* en *Het Tijdschrift voor de Geneeskunde* waarin het woord 'asbest' viel; in het merendeel van de artikelen slechts als voetnoot bij de beschrijving van stoflongen.

De Nederlandse sociaal-geneeskundigen waren al vanaf de vroege jaren dertig bekend met de gevaren van asbest zoals die in het voorafgaande decennium door buitenlands onderzoek aan het licht waren getreden. De eerste conferentie over asbestose in Johannesburg, in 1930, werd door de arts en medisch adviseur van de Arbeidsinspectie Kranenburg bezocht. Hij verwerkte zijn bevindingen in een artikel voor het *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* en publiceerde een afschrift in het jaarverslag van de Arbeidsinspectie 1931.¹⁰ De eerste in de Nederlandse vakliteratuur gememoreerde casus van een aan langdurige asbestblootstelling toegeschreven longafwijking dateert eveneens uit 1931. De afwijking werd aanvankelijk als stoflong betiteld maar kon bij diagnose achteraf door Kranenburg benoemd worden als een geval van asbestose.¹¹ De ziekteaanduiding 'asbestose' werd opnieuw gebezigd in 1935, vier jaar na de introductie door Kranenburg, en wel ter aanduiding van de ziekte van een 53-jarige arbeider die ruim twaalf jaar als asbestmenger werkzaam was geweest.¹² Vanaf 1937 werden door de Arbeidsinspectie bij onderzoeken in bedrijven herhaaldelijk gevallen van asbestose geconstateerd bij isoleerders en arbeiders in de asbestcementwarenindustrie.

Echter, ondanks de publicaties van Kranenburg waren veel artsen, ook bij de Arbeidsinspectie, tot laat in de jaren dertig nog niet in staat om op eenduidige wijze asbestose te diagnosticeren. Een voorbeeld uit 1938: 'Een arbeider, die 24 jaar asbesthoudend isolatiemateriaal op schepen en in fabrieken aangebracht had, kwam in het eind van vorig verslagjaar te overlijden. Hij was jarenlang behandeld voor bronchitische verschijnselen. Een half jaar voor zijn dood moest hij zijn werk opgeven vanwege benauwdheid, hoesten en opgeven. De aanvankelijk gestelde diagnose longtuberculose werd weer verworpen, evenals die van longtumor. Bij autopsie werd asbestose geconstateerd'.¹³

Aan de verwarring in de medische terminologie kwam pas in het begin van de jaren veertig een einde. Asbestose had een eigen plaats gekregen in het bonte palet van beroepsziekten. Van grote invloed op de acceptatie van asbestose als afzonderlijke beroepsziekte was het in 1941 verschenen proefschrift van J. Hampe, *Stof en stoflongen, in het bijzonder over silicose en silicatose*.¹⁴ In deze studie werd asbestose als afzonderlijk ziektebeeld besproken en werden preventieve maatregelen en adviezen voor wet- en regelgeving aan de hand gedaan. De diagnose 'asbestose' werd vanaf dat jaar in de jaarverslagen van de Arbeidsinspectie de algemene aanduiding voor longaandoeningen bij asbestwerkers. In 1943 wijdde P.A. Luijt een apart artikel aan asbestose in het tijdschrift *Veiligheid*.¹⁵ Toch was zelfs toen de discussie hierover niet gesloten. Zelfs na 1951, toen asbestose al in de Silicosewet was opgenomen, waren er artsen die deze aandoening het

10 Centraal Verslag der Arbeidsinspectie in het koninkrijk der Nederlanden over 1931.

11 *Ibid.*

12 *Ibid.* over 1935.

13 *Ibid.* over 1939.

14 J. Hampe, *Stof en stoflongen, in het bijzonder over silicose en silicatose* (Assen 1942).

15 P.A. Luijt, 'Asbestose', *De Veiligheid*. Maanblad voor Ongevallenpreventie en Gezondheidsbescherming bij Arbeid 19 (1943) 50-51.

recht op een eigen terminologie misgunden. Bij de introductie van de Silicosewet werd dit feit als volgt gememoreerd:

De asbestose vertoont in allerlei opzichten een grote overeenkomst met silicose, zodat men vroeger beide aandoeningen niet heeft gescheiden: sommige onderzoekers staan nog steeds op dit standpunt.¹⁶

Een laatste argument voor de geringe belangstelling voor asbest moet in de economische crisis worden gezocht. De crisis werkte naar twee kanten. In de eerste plaats waren veel arbeiders, door de nood gedwongen, geneigd misstanden te negeren of zelfs te ontkennen. In die situatie kon zelfs de Arbeidsinspectie als een vijandige organisatie worden beschouwd die de schaarse arbeidsplaatsen bedreigde.¹⁷ Maar ook de Arbeidsinspectie had een beleid dat er vooral op scheen te zijn gericht de bedrijven te ontzien. Liever de continuïteit van het bedrijf gewaarborgd dan de gezondheid van de arbeiders:

Ook ten aanzien van de stofafzuiging kon door de slechte financiële resultaten van verschillende bedrijven niet worden verlangd, wat onder normale omstandigheden zeer zeker zou zijn geeischt.¹⁸

Pas na 1940 werd er in de vakliteratuur meer aandacht besteed aan preventieve maatregelen in de bedrijven. Bij de inspecteurs van de Arbeidsinspectie deden stemmen opgeld om maatregelen te verplichten, zoals het omkassen van machines tegen stofvorming, het ventileren van werkplaatsen en het verplicht dragen van stofmaskers door de werkers.

1950-1970: Asbestgevaar in tijden van economische groei: de onverschilligheid regeert

Met de Silicoswet uit 1951 werd asbestose officieel tot beroepsziekte verklaard. De wet beschouwde de aan asbest verbonden risico's als een in tijd, omgeving en oorzaak nauwkeurig te plaatsen kwaad. Asbestose, een bijzondere variant van silicose, kon worden opgelopen in ruimtelijk afgeperkte plaatsen en werd veroorzaakt door de inademing van rondwarrelend asbeststof. Door gepaste maatregelen, zoals afzuiging van stof, het toepassen van natte verwerkingsprocessen en het aanwenden van mondkapjes en maskers, kon de bedreiging worden teruggebracht tot acceptabele niveaus. Geneeskundig onderzoek onderbouwde deze stelling door het risico op asbestose afhankelijk te maken van de asbestsoort, de hoeveelheid gehaalde stof, de duur van blootstelling en de persoonlijke gevoeligheid.¹⁹ Met de Silicosewet werd de verantwoordelijkheid voor eventuele ziekte gedeeld tussen werknemer en werkgever. De werkgever zorgde voor een stofvrije omgeving en beschermingsmiddelen; de werknemer had voor de persoonlijke bescherming van zichzelf en zijn collega's zorg te dragen. Mocht onverhoopt het noodlot toch toeslaan, dan kon de getroffen arbeider rekenen op compensatie in het kader van de wet.

In de jaren zestig gebeurde er echter iets dat dit harmonieuze geheel langzaam maar zeker zou ondergraven. Medici ontdekten een nieuwe aandoening die in verband werd gebracht met asbest. Deze aandoening, een ongeneeslijke kanker, was vele malen demonischer, obscuurder, kwaadaardiger, pijnlijker en vernietigender dan het bekende asbestose: de demon heette mesothelioom. Deze ontdekking zou de opmaat vormen voor een

¹⁶ Silicosewet 1951, Memorie van Toelichting.

¹⁷ Centraal Verslag der Arbeidsinspectie over 1937.

¹⁸ Ibid. over 1934.

¹⁹ T. Bezemer, 'Stoflongen', *De Veiligheid* 31 (1955) 74.

nieuwe discussie in de vakliteratuur. De pathologie van de ziekte zorgde eveneens voor een onaangename revolutie: niet langer kon de plaats van besmetting worden genoemd en de bedreigde mensengroepen worden aangewezen. Het nieuwe gevaar school overal waar asbest was (en asbest was ondertussen ook overal). Iedereen die asbestvezels inademde was bedreigd. Nieuwe regels waren noodzakelijk. Ingeslepen laksheid in het in acht nemen en handhaven van voorzorgsmaatregelen kon al snel aanleiding geven tot beschuldigingen van crimineel gedrag.

Hoe kon het aanvankelijk door iedereen genegeerde risico uitgroeien tot een door iedereen gevreesd gevaar? Een eerste verklaring vormt de groei in het asbestgebruik en daarmee het aantal asbestbesmettingen. In Nederland steeg het aantal geregistreerde asbestosegevallen na de Tweede Wereldoorlog aanmerkelijk. In de periode 1952 tot 1970 werden door de Arbeidsinspectie 181 asbestosegevallen vermeld tegenover zeventien gevallen in de periode 1931 tot 1951.²⁰ Zelfs met inachtnaam van een omvangrijke latentietijd tussen 'besmetting' en ziektebeeld bleef de stijging significant. Schattingen spraken van een percentage van 20% asbestwerkers dat aan asbestose zou lijden.²¹ Het ziektebeeld van asbestose raakte onder artsen langzaam maar zeker bekend, waardoor het aantal geregistreerde gevallen toe-, en het aantal verkeerde diagnoses afnam.

De toename in het gebruik van asbest en de betere diagnoses vormden niet de enige reden voor de stijging van het aantal asbestosegevallen. De getuigenissen die uit de tijd bewaard zijn gebleven, of later zijn opgetekend, spreken allen van een onrustbarende onverschilligheid onder zowel bedrijfsdirecties, arbeiders en Arbeidsinspectie bij het nemen en handhaven van preventieve maatregelen. Het spuiten van isolatieasbest vond in ongeventileerde binnenruimten plaats.²² Voorlichting aan de arbeiders bestond niet, terwijl het dragen van maskers, de zogenaamde snuitjes, ook in de jaren vijftig nog niet overal verplicht was.²³ Bedrijfsdirecties ontkenden elk gevaar of bagatelliseerden de risico's en schrokken er in enkele gevallen niet voor terug klokkenluiders in diskrediet te brengen: 'Doktoren die met al die asbestbezwaren komen opdagen maken zich druk, omdat ze uiteindelijk ook moeten eten. (...) Asbestoselijsers wrakken? Misschien als de mensen van de ziekte wet bij hen op bezoek zijn.'²⁴ En de arbeiders waren vooral volgzzaam: 'Als je in een bedrijf werkt, zoals ik in de isolatie, dan geloof je je chefs.'²⁵ De aangewezen instantie om deze mistoestanden aan de kaak te stellen, de Arbeidsinspectie, werd al door vrijwel niemand meer serieus genomen of zelfs ronduit gewantrouwd. 'Van de Arbeidsinspectie merkte je niet veel, Ja, voor ze langskwamen moest er worden schoongemaakt. Dan moesten we ineens snuitjes voordoen.'²⁶

Deze situatie kon voortduren zolang het asbestgevaar uitsluitend arbeiders in enkele beroepsgroepen bedreigde en deze bedreigden zelf in masculiene bravoure de gevaren bagatelliseerden. Het gevaar werd echter acuut toen vanaf de late jaren vijftig enkele onderzoekers bekend maakten dat blootstelling aan asbest ook kanker kon veroorzaken. Sinds de jaren dertig van de 20^e eeuw was al bekend dat het inademen van

20 Aantal vermeldingen in de jaarverslagen van de Arbeidsinspectie 1931 - 1951.

21 *Centraal Verslag der Arbeidsinspectie* over 1953 en 1956.

22 Monsma, 'Veiligheid op scheepswerven, II', *De Veiligheid* 29 (1953) 134-135.

23 Interview met isoleerder P.J. van de Akker, in: R. van de Brink en P. Ordeman, *Het levensgevaarlijke asbest. Over asbest als gevaar voor de volksgezondheid* (Rotterdam 1979) 20.

24 Interview met directeur J. De Boer van De Boer Isolatiebedrijf, in *ibid.*, 21.

25 Voordracht van J. de Waal, 'As-best of slecht, het verhaal van een ex-werknemer asbestindustrie', in: P. Schwuste e.a. *Asbest. De vervanging van een magisch materiaal* (Delft 1985) 51 -55.

26 *Ibid.*

asbeststof een verhoogde kans op longtumoren tot gevolg had.²⁷ In de jaren vijftig en zestig kreeg het onderwerp in de internationale vakliteratuur sterk de aandacht en werd het verband tussen het mesotheliom en asbestblootstelling vastgesteld, bijvoorbeeld in de studies van J.C. Wagner naar kanker bij asbestwerkers en omwonenden van asbestmijnen in Zuid Afrika, van I. J. Selikoff naar mesotheliom bij isoleerders in de scheepsbouw en M.L. Newhouse naar mesotheliom bij familieleden van asbestwerkers.²⁸

Ook in Nederland drong daarmee het besef van een causaal verband tussen asbest en longkanker door, temeer daar een van Nederlands industriële paradepaardjes, de scheepsbouw, tot de risicobedrijfstakken werd gerekend. Tussen 1958 en 1961 verschenen in de Nederlandse vakliteratuur enkele tientallen publicaties waarin patiënten ten tonele werden gevoerd die een mesotheliom hadden ontwikkeld. De meeste auteurs meenden een onomstotelijk verband te zien tussen asbestblootstelling en het optreden van *mesothelioma peritonei*. Er kwam een beweging onder artsen op gang om het mesotheliom als beroepsziekte erkend te krijgen.²⁹ In 1965 werd de eerste Nederlandse asbestosepatiënt geregistreerd die ook een mesotheliom had ontwikkeld.³⁰

Ook hier herhaalde zich onder artsen de spraakverwarring die welhaast eigen is aan de eerste wetenschappelijke verkenning van een nieuw fenomeen. De later als mesotheliom bekend geworden aandoening was in deze pioniersfase onder een bonte mengeling van namen bekend, zoals pleuroma, pappillomatosis et pleuritoni, endothelioma, mesothelioma, fibro-endotheliosis. Achter deze naamsverwarring scholen vaak wetenschappelijke onenigheden over de aard en herkomst van de ziekte.³¹ Het gevolg was dat het mesotheliom lange tijd niet als een zelfstandige tumor werd erkend, maar vaak werd verklaard als een uitzaaiing van een primaire tumor elders. Dit stond erkenning van mesotheliom als beroepsziekte sterk in de weg.³² De Tweede Internationale Asbestconferentie in Dresden in 1968 fungeerde als een katalysator in de discussie. Het asbestrisico, zo was de teneur op de conferentie, beperkte zich niet tot asbestwerkers als zodanig, maar trof iedereen die aan asbest werd blootgesteld, bijvoorbeeld ook personen die in de nabijheid van een mijn of asbestfabriek hadden gewoond.³³ Het verre gevaar rukte de persoonlijke leefwereld van de gewone burger binnen.

In Nederland ontstond in 1969 een klein schandaal met het verschijnen van het proefschrift *Asbest in een beroepsbevolking* van Jan Stumphius. Stumphius, werkzaam als bedrijfsarts bij scheepswerf De Schelde in Vlissingen, beschreef 25 gevallen van diffuus mesotheliom die in de periode 1962 tot 1968 in Walcheren werden aangetroffen. Gezien de onbekendheid onder artsen met het ziektebeeld van mesotheliom dacht Stumphius dat vele gevallen onopgemerkt waren gebleven en dat het werkelijke probleem een rampzalige omvang kon hebben aangenomen.

27 J. Stumphius, *Asbest in een bedrijfsbevolking. Een onderzoek naar het voorkomen van asbestlichaampjes en mesotheliomen op een scheepswerf en machinefabriek* (Assen 1969) 54.

28 Onder andere: I. Selikoff, 'Asbestos exposure and neoplasia', *Journal of the American Medical Association* 88 (1964); M. Newhouse, 'Mesothelioma of the pleura and peritoneum following exposure to asbestos in the London area', *Journal of Industrial Medicine* 22 (1961); R. Doll, 'Mortality from lung cancer in asbestos workers', *British Journal of Industrial Medicine* 12 (1955).

29 Zie het overzicht in P. Schwuste, A. Burdorf en J. Klaver, *Asbest, het inzicht in de schadelijke gevolgen in de periode 1930-1969 in Nederland* (Delft 1988).

30 Jaarverslag van de Arbeidsinspectie over 1965.

31 Schwuste e.a. (n. 27), *Asbest*, 30; Stumphius (n. 25), *Asbest in een bedrijfsbevolking*, 58.

32 Stumphius (n. 27), *Asbest in een bedrijfsbevolking*, 57.

33 Schwuste e.a. (n. 29), *Asbest*, 34; Stumphius (n. 27), *Asbest in een bedrijfsbevolking*, 59 e.v.

Het boek van Stumphius kondigde een omslag in het denken over de risico's van asbest aan, die sterke overeenkomst vertoont met het in de inleiding genoemde model van Beck: het asbestrisico werd van een lokaal en duidelijk omschreven, en daardoor beheersbaar, probleem tot een alomtegenwoordig en diffuus kwaad. Stumphius was zich bewust van de reikwijdte van zijn ontdekking en zag zichzelf nadrukkelijk als een klokkenluider, die in het voetspoor trad van beroemde voorgangers.

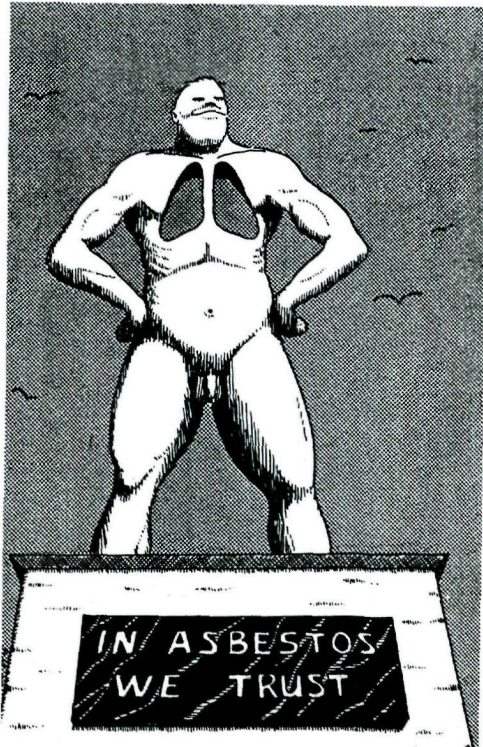
Rachel Carson stelde in haar bekende boek 'Silent Spring' de problematiek van de pesticiden aan de orde, tot schrik en ontsteltenis van velen. Hier was een waarschuwing voor een sluipmoordenaar-op-lange-termijn. Om in de terminologie van Rachel Carson te blijven: alles wijst er op, dat het uiterst nuttige asbest in wezen eveneens als een 'silent killer' kan worden beschouwd.³⁴

De publicatie van Stumphius ging niet onopgemerkt aan het Nederlandse publiek voorbij, maar kan als de opmaat worden gezien voor de gebeurtenissen in de jaren zeventig.

1970-1990: Asbestgevaar in tijden van emancipatie: de verbanning van een wondermineraal
In de jaren zeventig van de 20ste eeuw gebeurde er iets opmerkelijks: een veelstemmig koor van nieuwe stemmen mengde zich in de discussie. De voorheen vrijwel exclusief door medici bezochte arena werd nu mede bevolkt door vertegenwoordigers van burgers, bedrijfsleven, vakbonden, actiegroepen en media. Daarmee nam ook de aard van de discussie een geheel andere wending: het specialistenbetoog werd een publiek debat. Het is verleidelijk deze wending te verklaren in termen ontleend aan de theorie van Beck: een verspreiding van de risico's van asbest zorgde voor een groeiende maatschappelijke verontrusting. Toch is er meer aan de hand. Hoewel beleidsmakers, politici en de door hen ingehuurde specialisten nog geen overeenstemming hadden weten te bereiken over de juiste aard van de risico's, polariseerde rondom hen de discussie vrij snel. Er was een groep opgestaan die een compromisloos verbod op asbest nastreefde. Uiteindelijk was het deze groep die de toon en onvermijdelijke richting van het betoog bepaalde. Dit had ook een weerslag op de houding van de wetenschappers en de medische specialisten. Ze stapten af van hun voetstuk van objectieve en waardevrije onderzoekers en werden tot getuige-deskundigen van de verschillende partijen.

Dit was geen specifiek Nederlandse ontwikkeling, zoals duidelijk wordt geïllustreerd door de meningsverschillen die rezen over de gevaren van het witte asbest (crysotiel). Hoewel de kankerverwekkende eigenschappen van het blauwe asbest (crocidoliet) in de jaren zeventig algemeen werden aangenomen, ontwikkelde zich tegelijkertijd onder specialisten een tweestrijd tussen degenen die het witte asbest als relatief ongevaarlijk bestempelden ('crysofielen') en degenen die ook deze asbestsoort als kankerverwekkend beschouwden ('crysobelen'). Beide kampen, grofweg gegroepeerd rond het internationale bedrijfsleven enerzijds en de internationale vakbeweging anderzijds, mobiliseerden eigen onderzoekscentra die op wetenschappelijke wijze moesten onderbouwen wat hun broodheren wensten te verkondigen. De asbestindustrie groepeerde specialistenteams in onderzoekscentra als de 'Asbestos Information Association', het 'Asbestos Institute' en de 'Asbestos Research Council' terwijl de vakbewegingen hun wetenschappers verenig-

34 Stumphius (n. 27), *Asbest in een bedrijfsbevolking*, 212.

Asbest 65 jaar later. Tekening van Tik Tak
Tekening Tilburg, in: *Risikobulletin* jaargang 7
(1985) nr. 5.

den in het 'Institute of Occupational and Environmental Health' en de 'Society for the Prevention of Asbestosis and Industrial Disease'.³⁵

In Nederland vormen de gebeurtenissen rond het asbestverwerkende bedrijf Eternit in Goor een duidelijke weerslag van deze polarisatie in het asbestdebat. Het eerste milieuschandaal dat met Eternit in verband kan worden gebracht dateert uit 1973, toen burgers uit het Twentse Born protesteerden tegen het dumpen van asbestafval van Eternit in hun gemeente. Dit was een klein jaar nadat het ontwerp Asbestbesluit was gepubliceerd, waarin een verbod op het verspuiten van asbest en het gebruik van de asbestsoort crocidoliet was opgenomen. De plaatselijke pers berichtte over de grieven van de Bornse burgers, maar na verzekeringen van wethouder Schutte van de gemeente Goor dat er geen gevaren bestonden verdween de kwestie weer naar de achtergrond.³⁶

Tegelijkertijd maakte achter de coulissen een andere groep zich klaar om het strijdtoneel te betreden. Mede naar aanleiding van de Wereldconferentie van de Internationale Federatie van Chemische-, Energie-, en Fabrieksarbeiders in 1974 en het congres van de Internationale Metaalbewerkingbond in Oslo in 1976 was het thema asbest op de vak-

³⁵ Tweedale Geoffry en McCulloch Jock, 'Chrysophiles versus chrysophobes. The white asbestos controversy 1950-2004', *Isis* 95 (2004) 239-259.

³⁶ De asbestcontroverse laait overigens nog steeds regelmatig in Goor op. In 2003 verscheen nog het rapport Biesheuvel e.a., *Asbest, van Goor naar Hof van Twente. Eindrapport onderzoekscommissie asbest Hof van Twente* (Delft 2003) naar aanleiding van de vondst van asbest in nieuwbouwwijk De Hogenkamp in Goor.

Werkgeverslogica volgens de critici.
Tekening van Tik Tak Tekening Tilburg,
in: *Risikobulletin* jaargang 6 (1984) nr. 3.

bondsagenda gezet.³⁷ Tijdens het congres in Oslo werd een radicale motie aangenomen die een algemeen verbod van asbest voorstond in de 'de strijd tussen het asbestsyndicaat contra de werknemers.'³⁸ De internationale ontwikkelingen leidden er toe dat door de NVV een Veiligheids- en Gezondheidscommissie werd opgericht die in haar eerste bestaansjaar al bij de minister van Sociale Zaken een algemeen verbod op kankerverwekkende stoffen bepleitte.

Mobilisatie van krachten had verder tot gevolg dat enkele maanden later, november 1976, een gezamenlijk rapport van de lokale vakbonden NKV en NVV verscheen waarin in detail alle risicovolle productieprocessen binnen Eternit werden beschreven. Het rapport kreeg veel aandacht van de media, een nieuwe, vierde partij in de discussie. De regionale pers, Tubantia en de Twentsche Courant, maakte overuren in de verslaglegging van het duel tussen Eternit en de vakbonden. Wethouder Schutte van Goor kondigde een onderzoek aan naar de werkomstandigheden en directieleden van Eternit verklaarden met klem dat het niet gevaarlijk werken was bij Eternit. Door de bemoeienis van De Volkskrant en de NRC werd de kwestie landelijk en bereikte het ook het parlement. Christen-democratische kamerleden verweten de vakbonden vals spel; sociaal-democratische kamerleden bepleitten een overgang van Eternit naar de productie van asbest-

³⁷ Bert van Hattum, oud-bestuurslid van de Industriebond FNV, in *Risikobulletin* nr. 5/6 (1982).

³⁸ Het verslag van de conferentie te Oslo is geraapleegd in Amsterdam, Internationaal Instituut voor Sociale geschiedenis (verder: IISG), archief Stichting Arbeid en Gezondheid, XX4 1978-1984.

vrije producten.³⁹ Minister Boersma vroeg advies aan TNO en kreeg te horen dat een groot aantal asbestproducten verboden diende te worden. Eternit klaagde vervolgens dat de emotioneel geïnspireerde voorlichting over het asbestprobleem een slechte invloed had op de afzet en banen zou gaan kosten.

Uiteindelijk werd in 1978 het Asbestbesluit van kracht, met onder andere een verbod op blauwe asbest. De FNV (inmiddels uit de fusie tussen NVV en NKV voortgekomen) vond de voorschriften van het Asbestbesluit niet voldoende. Zij wilde een volledig verbod van asbest. De vakbond werd echter door Eternit niet als een serieuze gesprekspartner beschouwd. In vrijwel elke woordenwisseling werd het gebrek aan deskundigheid bij de Bond gehekel.⁴⁰ De FNV ging daarop op zoek naar eigen specialisten en nam contact op met de Bond van Wetenschappelijke Arbeiders. Uit die contacten ontstond de Stichting Arbeid en Gezondheid. De Stichting stond aan de basis van een van de weinige succesverhalen van de destijds in progressieve kringen zo gewenste samenwerking van hoofd- en handarbeiders. Voor de asbestdiscussie bleek de coalitie bovendien van doorslaggevend belang omdat ze een nieuwe ronde van schermutselingen inleidde.

De Bond van Wetenschappelijke Arbeiders had in 1974 als haar bestaansreden opgegeven dat 'wetenschap in de samenleving vrijwel uitsluitend eenzijdig wordt ingezet om gevestigde belangen te dienen, met name die van werkgevers en overheid.' De wetenschappers wilden een rechtvaardigere verdeling van de macht bewerkstelligen.⁴¹ Het vertrouwen in de traditionele controlemiddelen, zoals overheid en Arbeidsinspectie, was bij deze groep wetenschappers helemaal verdwenen.⁴² In 1979 kwam het tot een gezamenlijke beginselverklaring tussen Industriebond FNV en de Stichting Arbeid en Gezondheid en werd de Asbestprojectgroep opgericht. Het doel van de Asbestprojectgroep was expliciet om met een groots opgezette campagne Nederland asbestvrij te maken.⁴³

In april 1981 besloot de Asbestprojectgroep een onderzoek uit te voeren naar het werken met asbest bij Eternit. Het onderzoek zou een medische, een sociaal-wetenschappelijke en een procestechnische component bevatten. In het medische gedeelte werden mesotheliomen naar oorzaak onderzocht, in het sociaal-wetenschappelijke gedeelte zou worden bekeken 'hoe het komt dat werknemers het werken met asbest accepteren.' In het verlengde hiervan zou worden gekeken 'naar mogelijkheden om deze houding te doorbreken.' Het procesmatige deel hield zich bezig met asbestvervangers en afvalverwerking.⁴⁴ Maar zover zou het nooit komen: de bom ontplofte al bij het medisch rapport.

De directie van Eternit had al sinds midden van de jaren zeventig te pas en te onpas het argument gebruikt dat er bij haar werknemers in veertig jaar geen dodelijke ziekten waren ontdekt die konden worden toegeschreven aan asbest. Tijdens het medisch onderzoek van de Asbestprojectgroep werd geconstateerd dat van de dertig bekende Twentse mesotheliompatiënten er twee ooit bij Eternit hadden gewerkt. De stelling van de directie leek ontkracht te zijn. De bewijskracht van de argumenten was natuur-

39 IISG, archief Stichting Arbeid en Gezondheid, XX4 1978-1984, 'Reacties van de pers'.

40 Sociaal jaarverslag Eternit 1976.

41 IISG, archief Stichting Arbeid en Gezondheid, XX4 1978-1984, Bericht 6: beleidsplan IMGO Arbeid en Gezondheid 1982-1983.

42 IISG, archief Stichting Arbeid en Gezondheid, XXS 1978-1984, 3^e rapport: Werken bij Eternit-Goor, februari 1982.

43 Projectgroepblad Schwuste in *Risicobulletin* 3 (1984).

44 IISG, archief Stichting Arbeid en Gezondheid, XXS 1978-1984, 3^e rapport: Werken bij Eternit-Goor, februari 1982.

lijk erg klein. Er was niet bewezen dat de twee werknemers de ziekte bij Eternit hadden opgedaan en naar de achtentwintig overige gevallen die niet tot Eternit konden worden herleid, werd geen enkel vervolgonderzoek uitgevoerd. Bovendien kon de ziekte veertig jaar daarvoor zijn opgelopen, in een tijd dat de veiligheidsvoorschriften minder streng waren. De bedrijfsleiding van Eternit maakte dan ook gretig gebruik van deze argumenten en liet de Arbeidsinspectie bevestigen dat Eternit aan alle veiligheidseisen had voldaan en nog steeds voldeed.

De teerling was echter geworpen. De regionale en landelijke pers reageerden prompt. Enkele koppen: 'Werken bij asbestbedrijf leidt tot ziekte' (Trouw, 26 februari 1982), 'Onderzoek bevestigt gevaar van werken met asbest' (Nieuw Utrechts Dagblad, 26 februari 1982), 'Sterfgevallen door werk met asbest' (Parool, 26 februari 1982), 'Doden bij Eternit' (Vakbondskrant, 26 februari 1982), 'Asbestfabriek besmet verklaard' (Algemeen Dagblad, 26 februari 1982) 'Longafwijking bij arbeiders asbestbedrijf' (De Volkskrant, 19 maart 1982). De VARA-televisie interviewde in het actualiteitenprogramma Achter het Nieuws van 25 februari 1982 wethouder Schutte, die nogmaals bevestigde dat volgens de gemeenteraad Eternit een goed bedrijf was waar de veiligheid in hoog aanzien stond. De Arbeidsinspectie bevestigde in hetzelfde programma dit beeld.⁴⁵

De sfeer werd grimmiger toen de FNV haar wantrouwen tegen de Arbeidsinspectie en de bedrijfsgeneeskundige diensten uitsprak en arbeiders tot protestacties opriep ter ondersteuning van een algemeen verbod op het werken met asbest.⁴⁶ De ondernemingsraad en directie van Eternit reageerden furieus. Ze verweet de FNV en CNV, samen met de media een hetze tegen het bedrijf te voeren en onrust onder de werknemers te zaaien.⁴⁷ Ook de steun van de arbeiders van Eternit aan de vakbondsacties was gering.⁴⁸

Desondanks was de het doek voor de asbestindustrie in feite al gevallen. Tussen 1978 (het eerste Asbestbesluit) en 1993 (verbod op gebruik van alle soorten asbest) wonnen de asbesttegenstanders steeds meer terrein. In de tijd die volgde werd het asbestrisico in plaats van een lokaal arbeidsprobleem tot een algemeen gevaar voor de volksgezondheid verklaard. Er trad als het ware een explosieve proliferatie op van het gevaar. Een kleine bloemlezing van krantenartikelen toont aan dat de schijnwerpers van de journalisten over het land gleden en steeds nieuwe schuilplaatsen van het kwaad ontdekten: 'Niemand weet hoeveel asbest in Nederland wordt verwerkt' (Trouw, 30 mei 1981); 'Hoe gevaarlijk is asbest in en om het huis' (Volkskrant, 5 juni 1982); 'Asbest is de wereld nog niet uit' (Volkskrant, 7 september 1985); 'Het blauwe zand van de dood' (Telegraaf, 16 november 1985); 'Duizenden tonnen asbest wachten op sloper' (Volkskrant, 22 december 1988); 'Gevaarlijk asbest zit overal' (Trouw, 20 januari 1989); 'Asbest vraagt tot 2010 duizenden slachtoffers' (NRC, 20 januari 1991). De strijd was eigenlijk in 1981 al gestreden. Een weg terug bestond niet meer: asbest bevond zich op een hellend vlak dat langs regels, verboden en schadeclaims naar de verbanning voerde. In 1990 vroeg de Minister advies aan over een totaalverbod van asbest. In 1993 ten slotte werd het totaalverbod voor

45 Achter het Nieuws, geciteerd in: IISG, archief Stichting Arbeid en gezondheid, XX\$ 1978-1984, 'Reacties van de pers'.

46 Ledenbulletin Industriebond FNV; idem Industriebond CNV, zonder datum. IISG, archief Stichting Arbeid en Gezondheid, XX\$ 1978-1984.

47 Tubantia, 17 maart 1982.

48 S. Binnerts, vakbondsvertegenwoordiger in de landelijke asbestadvieskommissie, in *Risikobulletin* 18 (1982).

asbest van kracht. Eternit was in 1988, na wat schermutselingen in de achterhoede, overgegaan op de productie van asbestvrije golfplaten.

Een poging tot interpretatie

Asbest heeft driekwart eeuw een ongelimiteerde en over het algemeen een zeer gewaardeerde toepassing gevonden. In Nederland zijn naar schatting anderhalf miljoen ton asbestvezels in bouwwerken en producten verwerkt. Sinds de jaren tachtig wordt echter algemeen aangenomen dat elke afzonderlijke vezel een risico voor de gezondheid vormt en is het streven er op gericht asbest uit het dagelijkse leven te verwijderen. De bliksemcarrière van wondermineraal tot sluipmoordenaar veronderstelt dat er op een bepaald moment een radicale omwenteling heeft plaatsgevonden in het denken over asbest, een paradigmaomslag die in de geschiedenis van het materiaalgebruik ongekend is. Deze omslag vormt het wrange slotakkoord van een stapsgewijze ontwikkeling in de perceptie van de gevaren van asbest. De beleving van de risico's werd daarbij niet alleen bepaald door medische inzichten of statistische berekeningen, maar ook door sociaal-culturele en economische factoren.

In de eerste decennia na de introductie van asbest in Nederland waren de gevolgen nog niet zo duidelijk zichtbaar als bijvoorbeeld in Groot Brittanië of de Verenigde Staten, waar de toepassing verder was verbreid. De enkele ziektegevallen die in Nederland optraden vielen in het niet bij andere bedrijfsrisico's of bij de noden die werden opgeroepen door de economische crisis en de oorlog. In 1951 echter werd asbestose als beroepsziekte erkend. Dit impliceerde, in een tijdvak waarin het gebruik van asbest explosief toenam, dat er normen voor blootstelling aan asbeststof werden geformuleerd en preventieve maatregelen werden voorgeschreven, waarbij de Arbeidsinspectie als controlerende instantie optrad. Een breuk in deze ontwikkeling vond plaats toen in de jaren zestig een verband werd aangetoond tussen asbestblootstelling en het optreden van longkanker en mesotheliomen. Het voorheen harmonieuze bouwwerk van de regelgeving werd onstabiel en bewoog onder druk van de maatschappelijke ontwikkelingen onafwendbaar naar een alomvattend verbod op de toepassing van het mineraal. De ideeën over het gevaar van het gebruik van asbest evolueerden van een verwaarloosbaar euvel, via een begrensd en geaccepteerd beroepsrisico, naar een diffuus en onacceptabel gevaar voor de volksgezondheid.

Parallel hieraan veranderden de ideeën over verantwoordelijkheid. In de eerste periode werd de werknemer zelf verantwoordelijk geacht voor de eigen veiligheid en die van zijn collega's. Dit vond uitdrukking in de afwezigheid van bindende normen en voorschriften. Vanaf de jaren vijftig werd de verantwoordelijkheid tot een wettelijk geregelde kwestie tussen werkgevers (die borg dienden te staan voor voorzieningen en voorlichting), werknemers (die zichzelf en de collega's niet aan onnodige gevaren bloot dienden te stellen) en een overheid (die via de Arbeidsinspectie controleerde en adviseerde). In de jaren zeventig vonden in vakbondskringen ideeën ingang over het recht op een veilige werkomgeving die, compromisloos als ze werden geformuleerd, als uiterst consequentie (en expliciet verwoord einddoel) een verbod op het werken met asbest inhielden. Deze denkbeelden werden vervolgens door bezorgde burgers, zoals gezinsleden van asbestwerkers en omwonenden van asbestverwerkende bedrijven, vertaald naar een recht op een veilige woonomgeving. Het gevolg was dat het asbestvraagstuk onderwerp van een maatschappelijke discussie werd met een uitdijend aantal deelnemers. Nieuwe participanten

waren werknemers en werknemersorganisaties, brancheorganisaties en bedrijven, actiegroepen, politieke partijen, media en burgers. De rol van de traditionele partijen in het debat, overheid en specialisten, wijzigde onder de externe druk. De specialisten legden hun masker van objectieve wetenschappers af en traden op als getuigen-deskundigen voor de verschillende (tegenstrijdige) meningen. De overheid verloor het initiatief op het gebied van de regelgeving en zag zich genoodzaakt de wetgeving voortdurend aan te passen aan de eisen die door de stand van het debat werden gedictieerd.

De wending in het denken over asbest is een uitvloeisel van de democratisering en emancipatie, die in de jaren zestig en zeventig het maatschappelijke leven kleur gaven. Deze emancipatie uitte zich in onder meer in een toenemende intolerantie tegenover de risico's die volgens de getroffen en door bedrijfsleven en overheid in de wereld werden gezet; evenals in een toenemend zelfvertrouwen in de eigen ideeën en vermogens en in een vergaande herformulering van de rechten, plichten en verantwoordelijkheden bij de verschillende maatschappelijke partijen. In die zin is de door Beck geconstateerde proliferatie van onbeheersbare risico's als neveneffect van de industrialisatie, althans in het geval van asbestrisico's, gezichtsbedrog. Niet de aard van de risico's was doorslaggevend. Het was de onwil bij grote delen van 'het volk' om zich neer te leggen bij door (machtige en rijke) derden in het leven geroepen risico's, die zich explosief verspreidden. Asbestvezels waren een van de vele wapens die in deze grote golf van ontvoogding werden gemobiliseerd.

SUMMARY

In the seventies and eighties of the twentieth century the ideas of the dangers concerning the use of asbestos changed dramatically. The mineral, which had, more than half a century before been introduced in the Netherlands as a miraculous mineral, was completely banned from use. Asbestos became known as a 'silent killer' and 'the blue sand of death', and as a symbol of the hidden hazards of a deteriorating environment caused by unscrupulous companies and indolent authorities. Asbestos seems to fit perfectly into the ubiquitous hazards which Ulrich Beck defines in his concept of the 'risk society' as the dangerous side effects of industrial production. Yet the perception of the risk associated with asbestos depended more on socio-cultural characteristics than on scientifically risk assessments.

In the first half of the twentieth century the use of asbestos was limited and therefore did not cause any concern. Economic crisis and war silenced the first alarming signals of asbestos related diseases from foreign experts and a handful of Dutch physicians. The asbestos workers themselves were held responsible for their own health and safety.

In 1951 asbestosis became recognised as a industrial disease. Preventive measures with regard to the industrial use of asbestos were prescribed by law. Workers shared the responsibilities for a safe use with employers and authorities. However, during this period, all the attention was directed towards economic growth. Supervision by the labour inspection was scarce and workers and employers were not very interested in upholding the safety measures. Among asbestos workers the use of protective clothes and dust masks was generally seen as unmanly.

In the sixties the foreign literature on the connection between the exposure to asbestos and the occurrence of lung cancer and mesothelioma became known among Dutch specialists. The results of these studies were confirmed by research among Dutch insulation workers. At the same time the trade unions rejected the idea of a shared responsibility and formulated the unilateral 'right to a safe working environment', with the implication that, in their view, all unhealthy and unsafe procedures should unconditionally be banned from the workshops, including the use of asbestos. Concerned civilians, environmental lobbyists, progressive political parties and concerned scientists transformed this idea into a 'right to a safe living environment', while mass media spread the message. Asbestos was pointed out as a threat to the public health, tracked down in all its hiding places and ultimately removed. The ban on asbestos was one of the results of the democratisation and emancipation movement of the late sixties and seventies. This emancipation expressed itself in an increasing intolerance to risks brought about by powerful companies and bureaucratic authorities.